

leko je važnije pitanje kakva je neposredna svrha glasa kao akustičke pojave. Po njegovom mišljenju treba izaći iz područja glasa po sebi i zakoračiti u područje značenja – proučavati jezički vid govornih glasova: baviti se fonologijom.

Sledi pregled i komentar ideja koje su se javljale u prošlosti u vezi sa pojmom foneme kao distinktivnog glasa. Poljak Boduen de Kurtene pominje pojam foneme još 1870. godine, prvi uočivši da glasovi imaju distinktivnu ulogu (što kasnije prihvata i praška škola). Za uvođenje drugog važnog pojma za funkcionalno proučavanje glasova, pojava fonološkog sistema, zasluga pripada F. de Sosiru. On je uočio da se foneme međusobno suprotstavljaju, tačnije da svaka fonema jednog jezika stupa u opozitivni odnos prema nekoj drugoj fonemi čineći tako fonološki sistem datog jezika. Na taj način su ova dvojica lingvista, smatra Jakobson, utvrdili polazišta za proučavanje odnosa između glasova i značenja.

Definišući fonemu kao jezičku jedinicu koja učestvuje u razlikovanju značenja, dakle obavlja distinktivnu funkciju, Jakobson odgovara i na pitanja koji se onda oblik realnosti krije iza pojma foneme, te čime se fonema razlikuje od ostalih jezičkih vrednosti? Fonema je specifična po tome što nema nikakvo posebno značenje, a njena jezička vrednost sastoji se u tome što omogućava razlikovanje značenja reči. Ona raspolože diferencijalnom, negativnom vrednošću, a ostale jezičke jedinice imaju pozitivnu sadržinu. I pored toga što fonema nema posebno značenje, Jakobson postavlja pitanje koja onda vrednost odgovara razlici između dve foneme? Toj razlici odgovara jedino činjenica postojanja razlike u značenjima reči, dok je sadržina tih različitih značenja u svakoj reči drukčija (podvukao R. J.). Fonema zato zauzima sasvim specifičan položaj u jezičkom sistemu (i među znakovima uopšte).

Najveći Jakobsonov doprinos fonologiji tiče se otkrića distinktivnih svojstava. Fonema nije nedeljiva fonološka jedinica, kako je stajalo u definiciji koju su formulisali Pražani. Sve foneme jednog jezika dele se na nerazdeljiva distinktivna svojstva. Fonema je skup distinktivnih svojstava koje imaju svoje mesto u ustrojstvu jezika i na osnovu kojih foneme i stupaju međusobno u opoziciju, čineći fonološki sistem datog jezika. Zato analiza fonološkog sistema svakog jezika, smatra Jakobson, mora početi izdvajanjem distinktivnih svojstava. Analizirajući sistem suglasnika u francuskom jeziku, pokazau je i kako bi to trebalo činiti.

Raščlanivši fonemu na manje jedinice, Jakobson opovrgava de Sosirov princip linearnosti označitelja, po kome linearnost jezika onemogućava istovremeno izgovaranje dva elementa, a koje je, smatra Jakobson, onemogućilo de Sosira da dođe do pojma distinktivnog svojstva. Ne mogu se izgovoriti dve foneme istovremeno, ali je zato moguće u isto vreme artikulisati nekoliko distinktivnih svojstava – pošto su foneme složene jedinice. Jakobson objašnjava mesto tako shvaćene foneme na de Sosirovoj »osi uzastopnih nizanja« i »osi istovremenosti«.

Ovakva analiza foneme podstakla je Jakobsona da preispita i načelo proizvoljnosti znaka, drugo bitno de Sosirovo načelo, po kome je veza između označitelja i označenog u jezičkom znaku proizvoljna. Pre njega, baveći se prirodnom jezičkom znaka, ovu tezu je osporio i francuski lingvista E. Benvenisti. Objavio su se slozili da je ta veza, iz perspektive jednog zadatog jezika, nužna jer, kako Jakobson objašnjava, jezički znak uvek čine označitelj i označeno, jedno bez drugog ne ide.

Od vremena kada je Jakobson održao ova predavanja, pa do danas, fonologija se učvrstila kao potpuno samostalna lingvistička disciplina, a mnogi jezici su dobili detaljne opise svog fonološkog sistema. U okviru *Odabranih spisa* Romana Jakobsona (obuhvataju sedam do sada ob-

avljenih tomova) čitav prvi tom posvećen je fonološkim studijama. Ove Jakobsonove ideje kvalitativno su unapredile i neke druge lingvističke discipline. Pre svih dijalektoloških studija i izučavanje istorijskog razvoja pojedinih jezika.

Ova knjiga je jedno od klasičnih dela strukturalne lingvistike. Na jednom mestu izloženi su i na primerima iz različitih jezika objašnjeni osnovni pojmovi iz fonologije i dat je istorijat njihovog nastanka. Mogli bismo zato reći da smo ovom knjigom dobili svojevrsan teorijski udžbenik iz fonologije – koji nam je, svakako, bio potreban.

Napomena:

- 1 Ova knjiga je objavljena na francuskom jeziku u Parizu 1976. godine. Na srpskohrvatskom jeziku, u prevodu B. Jelica, ova predavanja su ranije objavljena u časopisu Treći program, Radio Beograda, br. 57/11, 1983, 229-308.
- 2 R. Jakobson je jedan od osnivača Praskog lingvističkog kruga i kreator poznatih »Teza praskog lingvističkog kruga« (1929) te među osnivačima Njujorškog lingvističkog kruga (1943) i njegovog poznatog glasila »Words«, od 1949. godine nakon njegovog dolaska na Harvardski univerzitet u svetu se s poštovanjem pominje Harvardska lingvistička škola.
- 3 Klot Lewi-Stros, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb 1977, str. 41.
- 4 Na srpskohrvatskom jeziku čitao su u svakako dostupniji od ostalih neki sintetički izvori za upoznavanje sa Jakobsonom i njegovim delom: *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966: *Teze praskog lingvističkog kruga* (1929), Treći program, Radio Beograda, br. 25, 1975, 497-526, a preštampane su u knjizi Jan Mukaržovski, *Struktura pesničkog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna središta, Beograd, 1986, 153-183; *Ogledi iz poetike*, Prosveta, Beograd, 1978; R. Jakobson, K. Pomorska, *Razgovori I-VIII, Književnost, knj. LXXX, LXXXI, 1985 (uskoro treba da bude objavljeno kao posebna knjiga)*.
- 5 Jan Boduen de Kurtene (*Jan Boudouin de Courtenay*) i njegov učenik Nikolaj Kruševski glavni su predstavnici kazanske lingvističke škole, jedne od progresivnih slavističkih škola XIX veka, čije će mnoge ideje kasnije prihvatiti i razraditi predstavnici praške škole (detajnije o kazanskoj školi vidi kod M. Ivić, *Pravci u lingvistici, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1978, 84-86*).
- 6 Kao pristupno štivo fonologiji (na srpskohrvatskom jeziku) ovoj bi knjizi mogao biti komplementaran Jakobsonov tekst *Fonologija i fonetika*, Lingvistika i poetika, Nolit, Beograd, 1966, 218-268.

(Janusz Lalewicz: »Sociologija komunikacij literek. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury«, Wrocaw – Warszawa – Krakow – Gdanek – Lodz, Zakad Narodowy Im. Ossolinekich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1985)

ivana živančević

Blizu je pameti da književnost treba proučavati i kao pojavu u kontekstu komunikacije. Ipak, takav pristup književnosti još nije sistematski poručen pa je sada poljski književni istoričar Januš Lalevič napisao o tome obimnu monografiju.

Polazeći od tekstova Stefana Žulkjevskog (Zokiewski), rukovodioca proučavanja književne kulture u čuvenom varšavskom Institutu za književna istraživanja (Instytut Badan Literackich), autor već godinama proučava komunikacijski aspekt književnosti. Zapažena je njegova knjiga *Jezička komunikacija i književnost*, objavljena još pre jedne decenije (»Komunikacija jezika i literatura«, Wroclaw, 1975). Zanimljivo je ovde napomenuti da se kod nas problemima sociolingvistike bavi novosadski filolog srednje generacije Milorad Radovanović koji u svojim radovima dotiče i ovu problematiku (*Sociolingvistika*).

U najnovijoj knjizi Laleviča nalazimo nastavak problematike započete u prvoj knjizi: »Otkad smo prestali da u književnosti vidimo duhovne ili psihološke sadržaje zaodnute u formu, jezika i stila, da bismo u njoj domašili izvesnu jezičku stvarnost – tekstove – očigledno je da se književnost ne može istraživati bez analize jezika koji se u tim tekstovima aktualizuje. Ali kada smo naučili da vidimo u književnosti tekstove, jasno vidimo da tekst nije samo izvesna

jezička konstrukcija, već takode instrument komunikiranja, usled čega razumevanje teksta zahteva ne samo njegovu relaciju prema jeziku, već i prema komunikacijskom procesu«. Zato, kako, dohivotno karakteriše sam autor knjigu u predgovoru, njegova razmatranja pre se tiču književnog aspekta komunikacije, nego komunikacijskog aspekta književnosti.

Knjiga se sastoji iz četiri dela, tematski različita, ali ujedinjena fenomenom komunikacije.

Prvi deo, »Književnost i sistemi njenog širenja«, kreće se u rasponu od dijaloga do masovne komunikacije, pri čemu prikazuje komunikaciju kao proces, njene sisteme i funkcionalnosti. Razmatra se proces i aparat književne komunikacije i analiziraju postavke Pjara Šefera (Pierre Schaeffer) i Roberta Eskarpija (Robert Escarpit), o dve ravnici komunikacije i o književnosti kao procesu i kao aparatu.

Drugi deo »Literatura kao lektira« raspravlja o problemima »književnosti s tačke gledišta čitaoca«. Tu se govori o semantičkim relacijama lektire, koja se može posmatrati i kao semantička interpretacija. Autor, ovde, uvodi u slavu pojam »stvaralačka izdaja«, očigledno prema Eskarpiju (»creative treason«), pa ispituje njene komunikacijske mehanizme: po njemu je stvaralačka izdaja – neizostavno – svaki prevod, svaka adaptacija, ekranizacija, scenska prerada i slično, a zatim i svako čitanje u uobičajenom optičkom knjige, jer su samo stručnjaci u stanju da prepoznaju prvobitni kontekst. U vezi s tim u nastavku se posmatra društveni kontekst književne činjenice i funkcije lektire: problematika fakta, predmetne i društvene dimenzije lektire i uloga čitaoca, pri čemu se razlikuju dva tipa čitalačke publike: orijentisanih na temu, ili na vrstu tekstova; prvi se nazivaju angažovanim čitaocima a drugi kulturnim i profesionalnim. Naporedo sa sve većom profesionalizacijom i autonomizacijom ove druge grupe, može se pratiti rastuća tendencija prema svojevrsnom autotematizmu, tj. koncentraciji na problematiku same literarnosti, kako u stvaralaštvu, tako i u interpretiranju i komentisanju literature.

Treći deo, »Cirkulacija literature u društvu«, bavi se književnom publikom. U relacijama od običnog slušača do čitača i čitalačke publike, proučava se publika kao skup receptora, kao integrativni pojam, posebno u društvenom kontekstu. U tom smislu književnost je prikazana kao društveni kvotok, transmisija i difuzija između kultura, kao poseban vid komunikacije kome autor nastoji da odredi granice i značaj uticaja na društvo.

Četvrti deo, »Književnost u epohi masovne komunikacije«, donosi nove prostore na kojima kruži literatura, posebno u odnosu na audiovizuelni medij, i učeeće u kulturi jednoga društva.

Očigledno, prva tri dela knjige predstavljaju pokušaj sistematizacije pojma književne komunikacije, u ravni sociološke analize, a četvrti prikazuje savremenu književnu situaciju u perspektivi zacrtanoj u uvodnim poglavljima knjige. Pisac posebno naglašava da za njega književna komunikacija nije jedna, izdvojena komunikacijska pojava koja se može sagledati kao celina, već se raspada na bar dva posebna i različita procesa: delatnost aparata produkcije i distribucije, nastajanje i rasturanje književnih dela, a zatim na cirkulaciju i prijem literature, tj. ono što se događa s knjigama u društvenom procesu od pisca do čitaoca, dakle, u društvenom kontekstu.

U knjizi Januša Laleviča reč je o pojavama makrokomunikacije i 'e u slučaju književne komunikacije predstavljaju funkcionalni kontekst u koji onda ulaze posebne analize – uzajamnih odnosa učesnika procesa komunikacije, semantičke i pragmatične funkcije teksta u raznim oblicima komunikacije, itd. što se sve skupa, na planu lingvistike, tekstologije, književne istorije, teorije književnosti i književnosti po sebi stapa u jedan jedinstven proces.

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, novi sad, katolička porta 5, telefon (021) 28-765

uredjuju: silvija dražić, zoran đerić, petru krdu, alpar lošonc, dorde pisarev, mirosljub radojković i slobodan radošević * glavni i odgovorni urednik franja petrinović * tehnički i likovni urednik cvetan dimovski * sekretar redakcije radmila gikić * lektor mirjana stefanović * članovi izdavačkog saveta: bosiljka bojanić (predsednik), gion nandor, aleksandar horvat, ratka lotina, velja macut, selimir radulović, radivoj šajtinac, dušan todorović, aleksa trifunov, jovanka žunić (delegati šire društvene zajednice); radmila gikić, relja knježević, tomlislav marčinko, milan paroški, franja petrinović i jovan smederevac (delegati izdavača) * izdaje nišro »dnevnik«, novi sad, bulevar 23. oktobra 31 * direktor nišro »dnevnik« jovan smederevac * osnivač pokrajinska konferencija saveza socijalističke omladine vojvodine * časopis finansira šiz kulture vojvodine * rukopise slati na adresu: redakcija »polja«, novi sad, poštanski fah 190, žiro račun 65700-603-6324 nišro »dnevnik«, our »redakcija dnevnik«, sa naznakom za »polja«, (godišnja pretplata 1.200 dinara, za inostranstvo dvostruko) * na osnovu mišljenja pokrajinskog sekretarijata za nauku i kulturu broj 413-152/73 časopis je oslobođen poreza na promet proizvoda i usluga * tiraž 2.000 primeraka